Nijolė ČEPIENĖ

NE LIAUDIES ETIMOLOGIJOS (KELIŲ GERMANIZMŲ KILMĖS PATIKSLINIMAS)

Kalbininkai kartais, negalėdami paaiškinti skolinio kilmės, nerasdami tinkamo pamatinio žodžio, sieja jį su savu artimos reikšmės panašiai skambančiu, iš dalies morfemine sudėtimi sutampančiu žodžiu, t.y. remiasi liaudies etimologija.

Vokiečių kalbos duomenys leidžia patikslinti kai kurių skolinių kilmę, nederinant jų prie savų žodžių.

Áuslenderis, aūslenderis zool. „karkvabalis (Melolontha)" ir kiti variantai, paplitę apie Tauragę (žr. LKA I 157, 84 žemėl.) bei apie Šilalę, Telšius turimos formos *aūslinda, auslindà, auslìnda,* tikriausiai kilo iš v. *Linde* „liepa", plg. s.s. *linda*, š. germ. *lind* (Kluge 1957: 441), Prūsijos /toliau Pr.v./ *Lenne* „klevas" (Fr II 20) (*nn* iš *nd* dėl asimiliacijos, Lasch 1914: § 323), pridėjus vokiečių prielinksnį *aus* „iš". Formos su *-a* galėtų būti atėjusios iš vokiečių kalbos dialektų su vokalizuotu *-a* vietoje *-er*, plg. *raka* „nutrūktgalvis, išdykėlis", *brôda* „brolis" (Mitzka 1919: § 61), *mută* „motina", *fǫtă* „tėvas" (Wenzel 1919: § 110). Karkvabalis minėtose vietose vadinamas „liepiniu (kleviniu), iš liepos (klevo)", nes jis minta šių medžių lapais. Aukščiau pateiktų formų nereikėtų sieti su „lįsti į ausį", plg. LKŽ I 505 šalia šio žodžio pateiktą sakinį: „Vaikai, vakare saugokitės, kad auslindà į ausį neįlįstų" (Užv).

Baĩdė „medinis indas, puskubilis, žema statinaitė" užrašytas J. Basanavičiaus pasakose (BsMt II 186), vartojamas žemaičių tarmėse (Prk, Klp, Plng), plg. Pr. v. *Balge* „didelis kubilas skalbiniams skalbti" (Fr 51), v.v.ž. *balge* „kubilas, vonia" (Sehwers 1953: 8). O. Bušas (Bušs 1987: 142) mano, kad priebalsis *d* galėjo atsirasti dėl kontaminacijos su liet. *baĩdai.* Tačiau nebūtina šį skolinį derinti prie *baldų*, nes W. Ziesemerio žodyne randame Pr.v. formas su *d*: *baldj, bāldj* „medinis indas" (PrW I 379), kurios yra tikriausiai liet. *baĩdė* pamatas.

Be to, liet. *baĩdai* reikšme „įvairūs namų daiktai", randamas S. Daukanto, M. Valančiaus raštuose, A. Juškos žodyne, galėtų būti kilęs iš Pr.v. *baldj.* E. Fraenkelio žodyne pateiktas leksemos *baldai* siejimas su *bélsti* nėra įtikinamas. Didžiajame LKŽ pateikti sakiniai rodo lietuviškos žodžio reikšmės artimumą vokiškajai. S. Daukantas baldais vadina indus: „Dáilidavo sau patys namų baldus, beje: kubilus, bosus, verpeles, aktainius, legeres, rakañdas, pintines" (LKŽ I 589). *Baĩdai* paplitęs vakarinėje ir šiaurinėje Lietuvos dalyje, kur būta kontaktų su vokiečių kalba. O reikšmė „kambario apstatymo daiktai (stalai, kėdes, spin-

tos ir pan.)“ veikiausiai yra nauja, išriedėjusi iš „medinių indų“.

Brangvỹnas „degtinė“ randamas daugiausia Rytų Prūsijos lietuvių raštuose (C 1122, B 284, R II 82, MŽ, N, K, Kel 1881, 45, KlvD 168, K. Donel, PVG 287, KŽ) bei JV 640, Rdm. K. Alminauskis kildina šį žodį iš v.v.ž. *brantwîn*, kuris esąs dėl liaudies etimologijos priderintas prie liet. *brángus vỹnas*. Tačiau W. Ziesemerio žodyne pateikta Rytų Pr.v. forma *braŋwīn* „t.p.“ (PrW I 764), plg. v.ž. *brandewīn* (Sehwers 1953: 16). Daugelyje Rytų Prūsijos vokiečių tarmių garsų junginys *nd* buvo guturalizuojamas į *ng* (Mitzka 1919: §§ 74, 123, Ziesemer 1924: 123, 130, 132). Taip pat dideliame vidurinės vokiečių žemaičių kalbos plote buvo tariamas *ŋ* vietoje *nd*, nors rašyboje liko *nd* (Lasch 1914: 324). Todėl skolinį *brangvỹnas* nebūtina derinti prie *brangaus vyno*.

Bùšė, -is „metalinė stebulės dalis, kurioje laikosi ašis; mašinos dalis, kurioje sukasi ašis; įvorė“. Šalia skolinių *buksà* J, KŽ, Vrn, Klm, Šlčn, Krkl, *bùksė* Krtn, *bùksas* KŽ, Up, Vdk, Skd, Šlčn, *bùkšas* „t.p.“ N, K, KŽ, Br, Snt ir kitų variantų (žr. LKA I 100, 40 žemėl.) užrašyta žodžių ir be *k*: *bùšė* Klp, *bušìs* BzF 104, J, Pln, Rt, Grg. K. Aliminauskis mano, kad *bušìs* kilo iš Pr.v. *buxse* „t.p.“, išmetus *k*, derinant prie liet. *ašis*. Bet W. Ziesemerio žodyne randame Pr.v.ž. formą be priebalsio *x* (v. *x* perteikiamas skoliniuose paprastai priebalsiu *k*): *busse* „t.p.“ (PrW I 853). Taigi priebalsis *x* iškrito jau vokiečių kalboje. Be to, Prūsijos vokiečių kai kuriose tarmėse *x* buvo tariamas kaip minkštas *š* (Riemann 1974: 44). Vadinasi, *bùšė*, *bušìs* nebūtina derinti prie *ašìs*.

Iñkaras. Jau XVI a. turimą (BP I 203, R, MŽ, NdŽ, JD, KlpD) bei bendrinėje kalboje vartojamą skolinį *iñkaras* „prietaisas (kablys) laivui pritvirtinti prie kranto arba jūros, ežero ar upės dugno“ K. Alminauskis, remdamasis A. Leskienu (LsB 446), kildina iš v. *Anker* „t.p.“, kuris esąs dėl liaudies etimolgijos priderintas prie liet. *kárti*, bei turįs pridėtą priešdėlį *in* - (*į*-). Taip šio žodžio kilmę aiškina ir E. Fraenkelis (FrnW 185). Šiais kalbininkais remiasi ir kiti tyrinėtojai. Minėto skolinio kilmę galima patikslinti. Rytų Prūsijos rytinėje dalyje vietoje *a* galėjo būti tariamas *e* arba net *i*, ypač prieš *l* junginius (*ll, lt, ld, lP*) ir nosinius priebalsius (Natau 1937: §§ 11, 13). XVI a. vokiečių kalboje randame užrašytą variantą *Enker* „inkaras“ (ME I 570). Palyginkime latvių kalbos *añkurs, eñkurs* „inkaras“, kilusius iš v. *Anker, Enker*. Taigi liet. *iñkaras* galėtų būti kilęs iš Rytų Prūsijos vokiečių *Enker* ar **Inker* „t.p.“.

O *añkaras* „geležinis ar medinis pasaitas“, užrašytas iš Grūžių (Pasvalio r.), kilo tikriausiai tiesiai iš v. *Anker*, plg. s.v.a. *anchar*, o nėra atėjęs per lenkų *ankra* „sankaba, kablys, inkaras“, kaip mano E. Fraenkelis (FrnvW 185), remdamasis A. Leskienu ir K. Brugmannu (LB 201).

Krimkė. Be skolinio *prìmkė* „kramtomas, čiulpiamas tabakas, guma“, Ss, Vlkv, Prk, turimas ir *krìmkė* V.Kudir., Krok, plg. v. *Priemchen* „t.p.“. *Krimkė* turbūt nėra priderintas prie liet. *krimsti*, nes turima daugiau skolinių su priebalsiu *k* vietoje *p* arba variantų su *p* ir *k*, pvz.: *kraposas* „kariuomenės kalėjimo viršininkas“ N, K, plg. v. *Profoβ* „t.p.“; *pùrmonas* „vežikas, važmininkas“ MŽ II

200, N, K, Nv ir *kùrmonas* „t.p." OZ 28, BM 13, LB 164, Ėr, *kùrmanas* Ds, BM 192, Alks, A.Vien., plg. v. *Fuhrmann*, 1. *furman*, brus. *churman*; *plẽcius* „vieta, plotas, aikštė" H, Q 354, B 850, R II 303, N, K, KŽ, JD 1162, Bs Mt II 51, Čk, Jnš ir *klẽcius*[1] Lex 68, C 333, II 221, 402, Q 391, R 63, II 148, MŽ II 374, N, /K/, KŽ, *klẽčius* C II 61, B 927, 981, 1014, *klẽcis* „veršelių ganiava" LKŽ VI 23 (Rt), plg. v. *Platz*, l. *plac*, brus. *pljac*. Palyginkime dar slavizmus *plebõnas* ir *klebõnas*, kilusius iš lenkų *pleban, kleban* (LKŽ X 121, VI 21). Minėtiems skoliniams nerasta vokiškų pamatinių žodžių su priebalsiu *k*. Todėl galbūt šie žodžiai su *k* pateko į lietuvių kalbą per slavus ar iš kitų dialektų.

Luitúoti „kanklėmis groti" NdŽ, FrnW, plg. v.v.ž. *lute* „liutnė" (tokios kanklės) (MndW II 754). E. Fraenkelis aiškina, kad *ui* žodyje *luitúoti* „kanklėmis groti" galėtų būti atsiradęs dėl garsų imitacijos ar liaudies etimologijos, priderinus prie liet. *luitúoti* „(su moliu) užglaistyti, užtepti" (FrnW 389). Lietuvių kalbos raštuose ir tarmėse turima ir daugiau skolinių su dvibalsiu *ui*, pvz.: *ruĩmas (rùimas)* „erdvi laisva vieta; patalpa, kambarys", *ruĩlis (rùilis)* „velenas, volas žemei lyginti", *šiùilė (šùilė)* „mokykla", *buĩlis* „jautis", *stuirė* „laivo vairas" ir kt. Rytų Prūsijos rytinėje dalyje vokiečių kalbos *ū, ō, o* buvo diftongizuojami į *ui, oi* (žr. Čepienė 1994: 158–161), todėl minėti skoliniai kilo iš Rytų Prūsijos vokiečių tarmių pamatinių žodžių. Taigi veiksmažodis *luitúoti* „kanklėmis groti" yra vedinys iš skolinio *luĩtas* „kanklės".

Orškis (ùrškis) „dešra. Skolinį *orškis* Alm, *ùrškis* KŽ, Klp, Prk K. Alminauskis kildina iš v.ž. *woršt* „t.p." ir derina prie liet. *varškės*. Tačiau lietuvių kalboje turima žodžių variantų su priebalsiais *t* ir *k*, pvz.: *builtìs* „stora vinis ratlankiams kalti" G 80, KŽ, Krt ir *bùlkis* Rt, plg. Pr. v. *bult* „varžtas, sraigtas, strėlė, stora vinis, strypas, virbalas" (Alm), v.v.ž. *bolte* „strėlė, varžtas" (Sehwers 1953: 20); *spunta* „volė" Rytų Prūsijos lietuvių žodynuose nuo XVII a., *spuñtas* N, Prk, Lž, Dov ir *spùnka* Rtr, Š, NdŽ, KŽ, S.Dauk., Sln, Rk, Rd, Slv, plg. Pr.v. *spunt, špunt* „t.p." (Alm (PrW)), v.ž. *spund* „t.p." (Sehwers 1953: 118). Lietuvos rytų-pietų ploto pakraščiuose lietuviškuose žodžiuose *t'* painiojamas su *k'* (o *d'* su *g'*) (Zinkevičius 1966: § 154; Savičiūtė, Vitkauskas 1976: 146–148). Bet pateikti skoliniai su *k* užrašyti vakarų ir šiaurės Lietuvoje. Be to, skolinyje *spùnta t* nėra minkštas. Leksemų variantų su *t* ir *k* randama ir vokiečių kalboje, plg. v.ž. *Mäten* ir *Mäken* „mergaitė, mergina" (Hinze 1985: 33), Rytų Pr.v. *Stint* ir *Stink* „stinta" (Fr II 372). Todėl skolinyje *orškis (ùrškis)* „dešra" priebalsis *k* nėra atsiradęs dėl priderinimo prie liet. *varškė*.

Ragõlė (raguólė) „lentyna virtuvės indams sudėti". K. Būga šį žodį laikė lietuvišku ir siejo su *rãgas*. Didžiajame LKŽ (XI 36) *ragõlė* KII168, Žgč, Trg, Žv, Šk, NmŠ kildinamas iš l. *regał*. Tikriausiai šis skolinys pateko į lietuvių

---

[1] Tikriausiai apsiriko Pr.Skardžius (Skardžius 1931: 103) priebalsį *k* skolinyje *klẽcius* laikydamas rašybos klaida, nes šis žodis pateikiamas daugelyje Rytų Prūsijos lietuvių žodynų.

kalbą iš Pr.v. *ragǫl* „lentyną“, kaip nurodo K. Alminauskis (plg. v.v.ž. *rege* „eilė, tvarka“ (Mnd W III 453)), o nėra sudarytas iš liet. *rãgas*.

Taigi, aiškinant skolinių kilmę, pirmiausia reikėtų ieškoti pamatinių žodžių toje kalboje, iš kurios skolinamasi, jos tarmėse.

LITERATŪRA

Alm: Alminauskis K. *Die Germanismen des Litauischen. Teil 1: Die deutschen Lehnwörter im Litauischen,* Kaunas : Šv. Kazimiero d-jos knygynas, /1934/.

Bušs O. 1987: No germānismu vēstures (*baļla, baļge, baļva*). – *Latviešu valodas kontaktu pētījumi,* Rīga: Zinātne, 135–145.

Čepienė N. 1994: Dvibalsio *ui* kilmė skoliniuose iš vokiečių kalbos. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 34, 158–161.

Hinze F. 1985: Zwei deutsche Lehnwörter im Baltischen. – Baltistica 21(1), 33–36.

Kluge F. 1957: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache,* 17 Auflage, Berlin: Walter de Gruyter & Co.

Lasch A. 1914: *Mittelniederdeutsche Grammatik,* Halle: Verlag von Max Niemeyer.

LKŽ: *Lietuvių kalbos žodynas,* Vilnius: Mokslas [ir kt.], 1956–1996. T. 1–17.

ME: K. Mūlenbacha *Latviešu valodas vārdnīca* I, Redig'ējis, papildinājis, nobeidzis J. Endzelīns, Rīgā: Kultūras fonda izdevums, 1923–1925.

Mitzka W. 1919: *Ostpreussisches Niederdeutsch nördlich vom Ermland,* Marburg: N.G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung.

MndW: Schiller K., Lübben A. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch* II, Münster in Westf.: Aschendorffsche Verlagsbuchandlung, 1931.

Natau O. 1937: *Mundart und Siedelung im nordöstlichen Ostreußen, Königsberg* und Berlin: Ost-Europa-Verlag.

PrW: Ziesemer W. *Preussisches Wörterbuch 1–2,* Königsberg, 1935–1944.

PVG: *Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams.* Sudarė P. Pakarklis, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960.

Riemann E. 1974: *Preussisches Wörterbuch* I, Neumünster: Karl Wachholtz Verlag.

Savičiūtė G., Vitkauskas V. Priebalsių *t:k* ir *d:g* maišymas Švendubrės šnektoje. – Baltistica 12 (2), 146–149.

Sehwers J. 1953: *Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen,* Berlin.

Skardžius Pr. 1931: *Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen,* Kaunas: Akc. „Spindulio“ b-vės spaustuvė.

Wenzel F. 1919: *Studien zur Dialektgeographie der südlichen Oberlausitz und Nordböhmens,* Marburg: N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung.

Ziesemer W. 1924: *Die ostpreußischen Mundarten,* Breslau: Ferdinand Hirt.

Zinkevičius Z. 1966: *Lietuvių dialektologija,* Vilnius: Mintis.

Po pavyzdžių duodami šaltinių ir gyvenamųjų vietų vardų sutrumpinimai yra tokie pat kaip didžiajame Lietuvių kalbos žodyne.

KEINE VOLKSETYMOLOGIEN (PRÄZISIERUNG DES URSPRUNGS EINIGER GERMANISMEN IM LITAUISCHEN)

Zusammenfassung

Bei der Erklärung des Ursprungs der Wörter stützen sich die Sprachforscher manchmal auf die Volksetymologie. Die Angaben der deutschen Sprache erlauben die Präzisierung des Ursprungs einiger Lehnwörter ohne ihrer Anknüpfung an einheimische litauische Wörter.

Lit. *áuslenderis (aūslenderis)* zool. „Maikäfer (Melolontha)" und die Formen *aūslinda, auslìnda, auslindà* verbinden sich nicht mit. lit. „lįsti į ausį" („ins Ohr kriechen"), sie stammen aus dem dt. *Linde*. Es is nicht notwendig lit. *baĩdė* „Holzgefäß, niedriges Fäßchen"dem Wort *baldai* „Möbel" anzupassen, da die dt. Form mit *d* (*baldj, bāldj* „Holzgefäß) im W. Ziesemers „Preusisches Wörterbuch" steht. Außerdem ist die in E. Fraenkels „Litauisches etymologisches Wörterbuch" dargebrachte Anlehnung des lit. *baĩdai* „Möbel" an *bélsti* „pochen" nicht überzeugend. Die Bedeutung „Möbel (Tische, Stühle, Schränke usw.)" ist wahrscheinlich neu, den „Holzgefäßen" entsprungen. *Brangvýnas* „Branntwein" ist nicht dem lit. *brángus výnas (teuer Wein)* angepaßt, weil die Lautverbindung *nd* in vielen deutschen Mundarten Ostpreußens zu *ng* gutturalisiert war, vgl. dt. dial. *braŋwīn*.

Im Artikel wird der Ursprung noch dieser Lehnwörter präzisiert: *bùšė, -is (Büchse), iñkaras (Anker), krimkė (Priemchen), luitúoti (auf der Laute spielen), orškis (ùrškis) (Wurst), ragõlė (raguõlė) (Regal für Küchengeschirr).*

Also bei Erklärung des Ursprungs der Lehnwörter muß man zuerst nach den Grundwörtern in der Lehnsprache, ihren Mundarten suchen und sich nicht auf die Volksetymologie stützen.